

САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНИЙ СТАН ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ПОДІЛЛЯ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1945-1947 рр.)

Анотація. Роботу присвячено аналізу санітарно-гігієнічних умов навчального процесу у загальноосвітніх школах Поділля після Другої світової війни. Окреслено основні риси, притаманні шкільній інфраструктурі у перші повоєнні роки. Розглянуто вплив важких соціально-побутових умов повоєння на стан здоров'я учнів. Висвітлено особливості санітарного нагляду за школами з боку держави, забезпечення медичного огляду дітей та втілення заходів щодо їх оздоровлення.

Ключові слова: Поділля, повоєнний період, школа, санітарно-гігієнічні умови, учні.

Alina Hubska

SANITARY AND HYGIENIC CONDITION OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS OF PODILLIA IN THE FIRST POST-WAR YEARS (1945-1947)

Abstract. The work is devoted to the description of sanitary and hygienic conditions in which the educational process took place in schools of Podillia after the Second World War. The main features of the school infrastructure in the first postwar years are outlined. The influence of difficult social and living conditions of the postwar period on the health of pupils is considered. The peculiarities of sanitary supervision of schools by the state, provision of medical examination of children and implementation of measures for their rehabilitation are highlighted.

Keywords: Podillia, postwar period, school, sanitary and hygienic conditions, pupils.

Дослідження повсякденного життя шкільного учнівства у повоєнний період вимагає детального розгляду чинників, які мали безпосередній вплив на буденність школярів. З огляду на те, що у період здобуття загальної середньої освіти, дитина переважно більшість свого часу проводила саме у школі, важливим є висвітлення санітарно-гігієнічних умов загальноосвітніх закладів Поділля після Другої Світової війни, а також з'ясування їх впливу на фізичне здоров'я школярів.

Серед вітчизняних істориків, які вивчали питання матеріального забезпечення та санітарного стану шкіл після Другої світової війни варто виділити Ольгу Лаврут [1]. У своїй статті дослідниця розглянула чинники, які впливали на санітарно-гігієнічний стан школярів та з'ясувала державні механізми регулювання санітарних умов у загальноосвітніх школах України повоєнного періоду.

В рамках комплексного дослідження проблеми повсякденного життя вчителів загальноосвітніх шкіл увагу до впливу санітарно-гігієнічних умов на освітній процес звернула Людмила Романець [2]. Важливу частку джерельної бази її дисертації складають, з-поміж інших,

документи Державного архіву Вінницької області, що робить працю надзвичайно цінною для вивчення регіональної специфіки проблеми.

Мета розвідки полягає у необхідності з'ясування санітарно-гігієнічного стану загальноосвітніх шкіл Поділля, а також його впливу на фізичне здоров'я учнів.

Після Другої Світової війни стан освітньої інфраструктури на Поділлі, як і по всій Україні, був вкрай незадовільним. У зв'язку з нестачею шкільних приміщень, заняття проводились у сирих, холодних, іноді у підвальних кімнатах, які, до того ж, були переповненими, адже кількість дітей в одному класі могла сягати до 50-60 осіб. Така скученість учнів спричиняла не тільки порушення дисципліни та зниження ефективності занять, але й сприяла поширенню захворювань [3, арк. 3].

На виконання наказу Наркомату охорони здоров'я УРСР «Про санітарний режим шкіл на осінньо-зимовий період 1944–1945 р.» було проведено ремонт у ряді шкіл регіону, втім якість робіт була не на належному рівні. Умови навчання не відповідали навіть мінімальним санітарно-гігієнічним нормам [3, арк. 1].

Школи Вінницької області не підлягали ремонту через відсутність скла на 40-50%. Віконні рами як правило були закладені цеглою, закриті фанерою або іншим матеріалом. Через це, температура у приміщеннях в осінньо-зимовий період не підіймалась вище 10°C, а природнє світло майже не потрапляло у класні кімнати. За порушення температурного режиму школи закривали. Так, у 1946 р. було закрито 12 шкіл у Вінницькій області [4, арк. 60]. Холод та сирість у шкільних приміщеннях призводили до того, що учні навчалися у верхньому одязі, а це створювало додатковий дискомфорт. Окрім того, через такі непрості умови серед школярів підвищився рівень поширення застудних захворювань [3, арк. 5].

Непростою була ситуація з опаленням шкіл. Кімнати опалювались за допомогою бадилля, хмизу, соломи, торфу, зрідка дровами [2, с. 59]. Щодо використання палива для обігріву шкіл Поділля, то у Вінницькій області вони були забезпечені на 75%, Кам'янець-Подільській – на 63% [5, арк. 71].

Проведення вологого прибирання та провітрювання приміщень ускладнював факт того, що переважно, навчання проводилося протягом 2-3 змін з перервою в 20-60 хвилин, і цього часу було недостатньо для повноцінного впорядкування кімнат. Проблема загострювалась в осінньо-зимовий період, оскільки погодні умови, характерні для цієї пори року, ще більше призводили до накопичення інфекційних захворювань [3, арк. 5].

Через нестачу приміщень, більшість сільських та міських шкіл відчували брак роздягалень, а наявні були настільки перевантажені речами, що ставали осередками поширення завошивленості серед дітей [6, арк. 10.].

Майже всі школи Поділля відчували гостру потребу щодо меблів та навчального обладнання. У 1946 р. план виготовлення шкільних меблів ні в одній області не виконувався. Так, наприклад,

школи Вінницької області були забезпечені всього лише на 67,5%. Тому, 3-4 дитини були вимушені навчатися за однією двомісною партою одночасно. Окрім того, часто обладнані батьками та вчителями парти, не відповідали ростовим параметрам дітей. Поширеним було явище, що за однією партою могли сидіти як діти 7-8 років, так і старшокласники. Через це, у деяких школярів спостерігалися проблеми з поставою – сколіоз [5, арк. 72].

Стан інженерних комунікацій шкіл також був незадовільним. У Кам'янець-Подільській області у 1946 р. водопостачання було відновлене тільки у 19 школах [7, арк. 120]. Несправність водопроводу, каналізації, недостатня кількість закритих ємностей для води та відсутність можливостей для її скип'ятіння призводила до того, що учні використовували воду, яка містилася у відкритих ведрах. Через брак посуду школярі були вимушені користуватися однією спільною кружкою [6, арк. 10].

У постопукаційний період у подільському регіоні було розгорнуто кампанію по оздоровленню школярів. З цієї метою було використано шкільні приміщення, які більш менш відповідали санітарно-гігієнічним нормам, а також колишні санаторні приміщення, які були підготовлені, відремонтовані та оснащені потрібним обладнанням. Втім, за результатами перевірки держсанінспекцій, лівова частка оздоровчих осередків була непридатна для користування через порушення санітарних норм.

Задля систематичного медичного обслуговування за кожним закладом закріплювався медпрацівник, який здійснював огляд дітей, а також проводив профілактичні щеплення. Харчування, у оснащених для дітей оздоровчих закладах, було задовільним, у середньому харчова цінність денного раціону становила 2 000-3 000 ккал. У таких умовах за період оздоровлення дитина набирала у вазі від 0,8 до 3 кг. Сумарно, улітку 1944 р. понад 9 тис. школярів Поділля відвідали оздоровчі заклади (Вінницька область – 3 835 дітей, Кам'янець-Подільська – 5 222). В цілому, перебування у подібних оздоровчих закладах позитивно впливало на фізичне самопочуття учнів [3, арк. 3].

Щодо забезпечення дітей харчуванням, варто відзначити, що відсутність харчоблоків та продуктів харчування у багатьох школах унеможлилювала збалансований прийом їжі впродовж дня. Гарячі сніданки та обіди були радше виключенням з правил. В деяких школах, наприклад у Проскуріві (нині – Хмельницький) та в Кам'янці-Подільському були спеціально облаштовані їдальні. За ними здебільшого були закріплені учні з особливо ослабленим організмом та, ті діти, які потребували додаткового харчування. У більшості шкіл працювали буфети, втім їх асортимент був обмежений та складався переважно з булочки, чаю з цукром та цукерки [7, арк. 121].

Жахливі санітарні умови в повоєнний період, недоїдання, холод та відсутність кваліфікованої медичної допомоги сприяли створенню ідеального середовища для поширення інфекційних захворювань, як от тиф та педикульоз, що масово вражали школярів [2, с. 62]. Велику роль відігравала і необізнаність дітей у питанні особистої гігієни та майже повна відсутність контролю з боку батьків, що у свою

чергу ставало причиною того, що більшість учнів відвідували школу неохайними, брудними, часто завошивленими [8, арк. 78].

З метою покращення санітарно-гігієнічних умов Міністерством освіти було впроваджено обов'язковий щотижневий профілактичний огляд школярів на завошивленість та перевірку гігієнічного стану місця проживання [2, с. 62]. Окрім того, обласні держсанінспекції мали проводити профілактичний огляд школярів та умов їх навчання не рідше одного разу на чверть. Так, на початку 1946-1947 н.р. на Поділлі було оглянуто 52 106 школярів. За результатами медичного огляду 6 250 дітей були ослаблені, 1 591 хворіли на педикульоз, 343 дитини були заражені чесоткою [5, арк. 75]. Щоденний огляд дітей, в основному на завошивленість, покладався на вчителів. У разі виявлення хвороби, учня підстригали, а одяг підлягав обробці у дезінфекційній камері [9, арк. 55.].

Таким чином, санітарно-гігієнічні умови навчання учнів шкіл Поділля в перші повоєнні роки, без перебільшення, були катастрофічними. В умовах суцільної руїни, нестачі приміщень і пануючої антисанітарії справжнім викликом для школярів стало не лише засвоєння навчального матеріалу, а й збереження здоров'я, особливо на тлі постійних спалахів інфекційних захворювань, що стали невід'ємною частиною повсякдення. Незважаючи на те, що періодично здійснювалися перевірки дотримання санітарно-гігієнічних норм, проводився мінімальний медичний огляд учнів, здебільшого цими питаннями опікувалися лише вчителі. Очевидно, що таких заходів було недостатньо для вирішення настільки масштабної проблеми, як покращення умов шкільного навчання в соціально-побутових реаліях повоєння.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лаврут О. Санітарно-гігієнічні умови у школах УРСР після Другої світової війни / О. О. Лаврут // *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 114. С. 75-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_114_21

2. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Вінниця, 2010. 246 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Liudmyla/Vchyteli_zahalnoosvitnikh_shkil_URSР_pisliavoiennoho_periodu_1945_-_druha_polovyna_1950-kh_rr_sotsia.pdf?

3. Звіт народного комісару охорони здоров'я УССР щодо шкільної санітарії, 1944-1945 н.р./Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), Ф. 342, оп. 14, спр. 665, арк. 1-5.

4. Довідка про санітарний нагляд за школами, ремесленними училищами, школами ФЗО, дитячими будинками та іншими дитячими закладами у Сталінській, Вінницькій та Львівській областях, 1946 р. / ЦДАВО, Ф. 342, оп. 14, спр. 879, арк 59-60.

5. Довідка про підготовку початкових, семирічних шкіл та середніх шкіл до нового 1946-1947 р. навчального року та медико-санітарне обслуговування їх, 1946 р./ ЦДАВО, Ф. 342, оп. 14, спр. 879, арк. 70-75.

6. Довідка про медико-санітарне обслуговування шкіл та їх підготовку до нового навчального року, 1944 р./ЦДАВО, Ф. 342, оп. 14, спр. 665, арк. 10.

7. Річний звіт про діяльність Держсанінспекції Кам'янець-Подільської області за 1946 р. / ЦДАВО, Ф. 342, оп. 14, спр. 695, 156 арк.

8. Довідка про санітарний стан шкіл Української РСР, 18 грудня 1948 р./ ЦДАВО, Ф. 342, оп. 14, спр. 1098, арк. 76-79.

9. Звіт по шкільній санітарії Вінницької області за I квартал 1945 р./ ЦДАВО, Ф. 342, оп. 14, спр. 665, арк. 55.

Павло Кориненко, Назар Савицький

РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ВІННИЦЬКОЮ ОБЛАСНОЮ РАДОЮ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕХОДУ КРАЮ ВІД ВІЙНИ ДО МИРНОГО ЖИТТЯ (1945–1950 РР.)

***Анотація.** У статті на основі широкого кола архівних джерел аналізується регулювання земельних відносин Вінницькою обласною радою в процесі переходу краю від війни до мирного життя. Розкрито шляхи їх адміністрування в повоєнні роки.*

***Ключові слова.** Вінницька обласна рада, земельні відносини, адміністрування, колгоспи, радгоспи, присадибні земельні ділянки.*

Pavlo Korinenko, Nazar Savitskyi

REGULATION OF LAND RELATIONS BY THE VINNYTSIA REGIONAL COUNCIL IN THE TRANSITION FROM WAR TO PEACEFUL LIFE (1945-1950).

***Abstract.** The article, based on a wide range of archival sources, analyzes the regulation of land relations by the Vinnytsia Regional Council during the transition of the region from war to peaceful life. The administrative approaches to managing land relations in the postwar years are revealed.*

***Keywords.** Vinnytsia Regional Council, land relations, administration, collective farms, state farms, household land plots.*

На початок 1945 р. в Українській РСР відновлено 26 487 колгоспи, 705 радгоспи, 1223 МТС [1, с. 295, 297, 303]. У Вінницькій області на ту пору відновлено 1936 колгоспи, 44 радгоспи, 84 МТС [1, с. 465, 468, 470]. Процес відновлення колгоспно-радгоспної системи відбувався в умовах переходу всієї економіки і сільського господарства Української РСР від війни - до мирного життя. З огляду на ці обставини в області поставало питання про наповнення ферм ВРХ, робочою худобою, забезпечення колгоспів і радгоспів технічними засобами